

התארגנות המעמד הבינוני בארץ-ישראל – נסיונות להתארגנות פוליטית בשנות העשרים

יגאל דרורי

התארגנותם הפוליטית של בני המעמד הבינוני בארץ-ישראל בראשית שנות העשרים היתה קשורה בחילופי השלטון בארץ-ישראל ובתחושה ששררה בקרב בני התקופה, כי 'הבית הלאומי' קורם עור וגידים והופך למציאות.¹ ברם, בני המעמד הבינוני לא התארגנו באותה תקופה במסגרת אחת, אלא במסגרות ארגוניות רבות ושונות, שקיבלו כולן את השם 'החוגים האזרחיים'.² מסגרות אלו לא היו אחידות באופיין, ולמעשה ניתן לסווגן לחמש קבוצות: א. מפלגות ('האזרח', 'התאחדות המתקדמים', 'הציונים הכלליים' וכו'). ב. ארגונים מקצועיים ('התאחדות בעלי התעשייה', 'התאחדות בעלי המלאכה' וכו'). ג. ארגונים דתיים, ערתיים ומוצאיים (לנדסמנשפטים). ד. איכרי המושבות. ה. קבוצות-לחץ מעמדיות, מקומיות או ארציות ('התאחדות בעלי הכתים', 'התאחדות המעמד הבינוני' ועוד).

במושג 'בני המעמד הבינוני' הכוונה היא, לקבוצה חברתית וכלכלית של בעלי-משפחות בגיל העמידה, שהגיעו לארץ-ישראל כשברשותם הון כלשהו, אשר בעזרתו התכוונו להתיישב בארץ.³ רובם המכריע היה סוחרים, בעלי-מלאכה או בעלי מקצועות חופשיים, שבראש מעיניהם היתה דאגה לענייניהם הפרטיים, ובמקרים רבים פעלו בנפרד, איש לביתו ולמשפחתו. כשהגיעו אנשים אלו לארץ, והתאקלמותם כאן היתה מלווה בקשיים גדולים, התחילו להציב סימני-שאלה רבים באשר לעתידם. ביישוב ובתנועה הציונית העולמית רווחה הדעה, שכני מיגזר חברתי-כלכלי זה עלולים להעביר את עסקי העיירה הגלותית הקטנה ממזרח-אירופה לתל-אביב. חשד זה הביא בעקבותיו הסתייגויות רבות מאנשי המעמד הבינוני ואף זלזול בהם, או לפחות חוסר תשומת-לב מספקת לבעיותיהם.

לאחר הבחירות לאספת הנבחרים הראשונה (בשנת 1920) התברר, כי הפילוג בקרב המעמד הבינוני היה אמנם גדול ביותר. באספת הנבחרים הראשונה יוצגו לא פחות מתשע רשימות שנמנו עם המרכז והימין ביישוב היהודי המאורגן בארץ. מפלגות המעמד הבינוני (עד להקמת 'הציונים

1 כך ניתן, לדעתי, להסביר גם את הקמתם של המוסדות היישוביים (הוועד הזמני ואחר-כך הוועד הלאומי ואספת הנבחרים), לעומת כשלון הנסיון להקים את 'הכנסיה הגדולה', שנעשה על-ידי אוסישקין עוד בשנת 1903.

2 על פשרו של השם ראה: י' דרורי, 'החוגים האזרחיים' בישוב הארץ-ישראלי בשנות ה-20, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 1981, עמ' 6.

3 פרטים על היקף ההון שהיה בידיהם, ראה: ד' גלעד, הישוב בתקופת העליה הרביעית, תל-אביב תשל"ג, עמ' 43-40.

יששכר-דב בר-דרורא
(דרורי) (1883-1941)

הכלליים) התקיימו זמן קצר ביותר.⁴ לאחר התפוררותן נשאר חלל ריק במישור הפוליטי, שאותו ניסו למלא קבוצות הלחץ המעמדיות, ובראשן 'התאחדות המעמד הבינוני'.

נסיונות-נפל ראשונים

נסיון התארגנות מחודש של בני המעמד הבינוני בערים נערך כבר בסוף 1920 והיה קשור בעיקר בפעולתו של יששכר דב בר-דרורא, שהיה באותם ימים חבר מערכת 'דאר היום'.⁵ לפי עדותו של בר-דרורא, הרעיון צמח בסוף 1920, 'כשנוכח הקהל שדרך מנהיגינו אינה דרך בטוחה ושבעת סכנה אין להישען עליהם. והרעיון התעורר ביתר עוז אחרי הקרע האמריקאי.⁶ כשנוכח הקהל שמנהיגינו להוטים יותר אחרי מליצות ונאומים מאשר אחרי עבודה של בניין'.⁷ דברים אלה ביטאו הלך-רוח מסוים, שקיים היה בקרב חלק מציבור המעמד הבינוני בארץ בשעה שהדברים נכתבו. אלה חשבו, כי התנועה הציונית חסרת מעוף ויוזמה. בנושאי מדיניות חוץ היא תלויה יותר מדי בכריטניה וחוששת לתבוע ממצמה זו את פרעון השטר, שניתן בהצהרת כלפור, בדבר כינון הבית הלאומי בארץ-ישראל. בנושאי כלכלה ומדיניות-פנים היא נשענת, לדעתם, יותר מדי על מפלגות הפועלים. הוועד הלאומי ואספת הנבחרים בארץ אינם עצמאיים, אלא נכנעים ל'ועד הצירים' ולמנהיגי הציונות העולמית, מבלי שהיישוב בארץ יכול להביע את דעתו ולהשפיע כראוי על עתיד הארץ ובניינה.

נסיון התארגנות זה, הסביר בר-דרורא, נכשל, ועל-כן נעשה נסיון נוסף ערב הבחירות לקונגרס הציוני ה"ב".⁸ 'שבועיים לפני הבחירות', כתב בר-דרורא, 'ובלי כל קשר עם הבחירות, נועדו ביפו אנשים מחוגים שונים ובעלי השקפות שונות, ובאו לידי החלטה לנסות עוד פעם לסדר בהסתדרות אחת את בני הישוב, שאינם שייכים ע"פ השקפת עולמם להמפלגות הקיצוניות מימין ומשמאל'.⁹ עוד סיפר בר-דרורא, כי לקריאתו נענו אז שלושים איש בלבד, ולהסתדרות החדשה עוד לא היה שם ואף לא תכנית חיובית ברורה. אולם הכותב פירט את אמונתו בעצם כוחו של הארגון. ואמנם, תוך

4 מפלגות 'האזרח' וה'תאחדות המתקדמים', שהוקמו בראשית 1919 הופיעו בבחירות לאספת הנבחרים הראשונה וגוועו מיד לאחר מכן. ואילו 'המפלגה הלאומית הרדיקלית', שהוקמה אף היא ב-1919, חדלה להתקיים עוד קודם לבחירות. עוד על מפלגות אלו ראה: יגאל דרורי, שם.

5 יששכר דב בר-דרורא (1883-1941) עיתונאי, עלה לארץ ב-1906. עבד באפ"ק ובעיתונים 'הזמן', 'הצפירה', ו'דאר היום'. עורך 'הישוב' (1925-1928). עמד בראש בנק 'בני בנימין', מפעילי המרכז ואחר-כך האגף השמרני בציונים הכלליים. מראשי 'התאחדות האזרחית הלאומית' (1927-1930). ייסד את 'הנוטע', השתתף ב'בוסתנאי'. מ-1936 עבד ב'הבקר'. בעל השקפות ימניות מובהקות. וראה להלן, הערות 6 ו-14.

6 הכוונה לקרע בין מנהיגי ציוני ארצות-הברית לואי ברנדיס. לבין נשיא ההסתדרות הציונית, חיים וייצמן. הקרע נתגלע בוועידת לונדון ב-1920, כאשר נדחתה הצעתו של ברנדיס להעביר את יוזמת הפיתוח הכלכלי של ארץ-ישראל לידי ארגונים ציוניים נפרדים בארצות השונות, שיפעלו על-ידי אמות-מידה כלכליות. כמרכז הציע לצמצם את תפקידי ההנהלה הציונית לפעולות תיאום כלכלי ולפעולות סוציאליות ומדיניות בלבד. וייצמן דרש לרכוז את פעולות ההתיישבות בארץ-ישראל בידי ההנהלה הציונית, ולשם כך להקים את קרן היסוד כמכשיר כספי מרכזי. קרע זה הביא לפרישתו של ברנדיס מהחיים הפוליטיים הציוניים. 'דאר היום' ובר-דרורא, כותב הדברים, תמכו אז בברנדיס.

7 בר-דרורא, 'מה מלמדות הבחירות ביפו', 'דאר היום', 26 באוגוסט 1921 (הכוונה בשם המאמר היא לבחירות לקראת הקונגרס הציוני ה"ב").

8 התכנס בקרלסבד ב-14 בספטמבר 1921.

9 לעיל, הערה 7.

ניהול תעמולה עיקשת, שהצביעה על 'עות דין וזיוף דעת הקהל' כסידור הבחירות לקונגרס,¹⁰ עלה בידי קבוצתו של בר-דרורא 'לבחור בציר מיוחד ביפו, שאינו שייך לשום פקידות רשמית ושלא יפחד להגיד בהכנסיה (בקונגרס) את האמת מא"י'.¹¹

לדעת בר-דרורא, לו ניתן היה יותר זמן לתעמולת בחירות, ניתן היה להטות את דעתם של רבים מבני היישוב לטובת ההסתדרות החדשה, שכן הבחירות הוכיחו כי נפשם של רבים נקעה מהמנהיגות הרשמית. מסקנתו מהבחירות שנערכו ביפו לקונגרס הציוני הי"ב היתה כי 'דרכה של כל אפוטרופוסות להשתמש בקהל רק בתור מצע, רק בתור תפאורה, ומובן שהיא משתמשת בקהל רק עד כמה שזהו להנאתה [...]'. התריס היחידי בפני האפוטרופוסות הוא הארגון — ארגון העם בהסתדרות קבועה.¹² מתוך מסקנה זו הגיע בר-דרורא לקביעה, כי 'ארגון השדרות העממיות הרחבות הוא לא רק דבר של כבוד, אלא צורך חיוני מהמדרגה הראשונה'.¹³

לבר-דרורא לא חשוב היה הבסיס הרעיוני שעליו יושבת הארגון, ואף לא תקנותיו וחוקתו.

על איזה בסיס להתארגן? — לא צריך להכנס תכף כפרטי פרטים וסעיפי תקנות. היישוב אי המפלגתי גם הוא אינו מצבע אחד. מתורצצים בו אידיאלים והשקפות ודעות דתיות וחברתיות. לכשתברא ההסתדרות ודאי שעם המשך הזמן יתבלטו גם בתוך ההסתדרות זו אגפים שונים וגוונים שונים. אבל כעת צריכה להיות הסיסמה: כל תושבי ארץ ישראל, הרוצים בכנינה המהיר של ארצנו, הרוצים בבנין כלבד, בלי נסיון לואי, בלי דגל נוסף — יתארגנו בהסתדרות אחת על בסיס התכנית הציונית הבזלאית בצרוף הדרישות המיוחדות של המקום [ההדגשה במקור].¹⁴

לקריאתו של בר-דרורא הצטרף גם משה פוגל, שהזהיר מפני הנסיונות של חוגים שונים, שהיו מקורבים לעיתון 'הארץ', להוכיח כי בחירתו של ד"ר צבי ברוק על-ידי הבלתי-מפלגתיים כציר לקונגרס הציוני מטעמם, לא היתה כשורה. טענת חוגים אלה היתה, כי אמנם ביפו היה מספר הקולות שקיבל צבי ברוק גדול מזה של המועמדים האחרים, אבל היה זה פחות ממספר הקולות הכללי שקיבלו מתנגדיו בכל הארץ. 'אין ספק', טען משה פוגל, 'שכל זה אינו מכוון אלא כדי להפחית בעיני חברי הכנסיה את ערך הבקורת הגלויה והאמיצה, שד"ר צבי ברוק צריך להשמיע בכנסיה בשם בוחריו'.¹⁵ לדעת הכותב, כדי לסכל את המזימה היה צורך להחיש ככל האפשר את ארגונו המהיר של המעמד הבינוני, שהסכים ברובו הגדול לבחירתו של ד"ר ברוק, ולתת לו אפשרות להשען בכטחה על ציבור מוגדר ומאורגן.¹⁶

10 הוא מנה לכך שלוש סיבות: (א) הודעה על קיום הבחירות רק יומים לפני ההצבעה, 'בשעה שאין כבר סיפוק בידי הבוחרים לעשות תעמולה בשביל אלה הרצויים להם'. (ב) שיטת בחירות יחסיות בכל הארץ, ולא על-פי חלוקה לאזורים. (ג) קביעת מועמדים מאנשי שלומם של המנהיגים.

11 הציר שנבחר, צבי ברוק, היה בעבר אישיות בולטת בתנועה הציונית ברוסיה וחבר בדומה הראשונה, אך באותה תקופה לא מילא כל תפקיד רשמי. וראה גם: מ' פוגל, 'לארגון המעמד הבינוני', 'דאר היום', 30 באוגוסט 1928.

12 לעיל, הערה 7.

13 שם.

14 שם. כסיסמה זו באה לידי ביטוי התנגדותו של בר-דרורא (ושל תומכיו בקרב המעמד הבינוני) לנסיונות ההתיישבות העובדת של תנועת העבודה ('נסיון לואי') ולרעיונות הסוציאליזם ('דגל נוסף').

15 פוגל, לעיל, הערה 11.

16 עד לרפורמה שהונהגה בשנת 1960 היתה זכות הבחירה לקונגרס הציוני נתונה לכל מי ששקל את 'השקל הציוני' (כלומר שילם מס-חבר אישי לתנועה הציונית). הבחור יכול היה לבחור את מועמדיו באמצעות ההתארגנויות הרעיוניות (מפלגות), שנקראו אז בשם 'פרקציות', (למשל 'פועלי ציון', 'המזרחי') ורשימות מועמדיהן היו בין

ד"ר צבי ברוק (1869-1922)

כשנה וחצי לא נשמע דבר על ארגונו של המעמד הבינוני במסגרת לא־מקצועית, ונראה שהרעיון של ארגון המעמד כאילו נשכח. בראשית שנת 1923 נעשה בירושלים נסיון להקים קופת־חולים לאנשי המעמד הבינוני, ביוזמתו של פרופסור דולז'נסקי;¹⁷ אך לאחר־מכן שוב לא נשמע דבר על התארגנות לא־מקצועית של המעמד הבינוני במשך למעלה משנה.

ב־4 בפברואר 1924, עם תחילת בואה של העליה הרביעית, התפרסם ב'הארץ' כרוז ארוך. שקרא להתארגנות מחודשת של בני המעמד הבינוני. בכרוז סופר על 'מספר גדול של אנשים, שבהיותם בחוץ לארץ עבדו באופן פעיל לשם הפצת הרעיון הציוני בין המוני העם', בבואם לארץ 'לא מצאו להם מקום אף כאחת מן ההסתדרויות הקיימות בארץ, והאנשים האלה נשארים מפורדים ומפורדים בהרבה נקודות של הישוב, ואין האחד יודע ממציא את השני, שעבד עמו יחד שכס אחד לפני בואם לארץ'. מחברי הכרוז קראו להתארגנותם של אנשים אלו לאגודה אחת, 'על יסוד אותם העיקרים ההסתדרותיים, ששימשו כסיס חזק לקיום ההסתדרויות היותר חזקות שבגולה, ז"א על יסוד של משמעת חזקה, עבודה פעילה רחבה, סדור הסתדרות פנימי במדרגה גבוהה ביותר'. הקריאה הופנתה 'לכל האנשים המסוגלים לעבודה הסתדרותית פעילה כאשר הם שם — בעיקר לחברי "החבר" מקודם'¹⁸ וחברי שאר ההסתדרויות, הקרובות ברוחן להסתדרות זו'. הכרוז לא היה חתום, אולם הכתובת לפניות היתה כתובתו הפרטית של ד"ר דויטש בתל־אביב.¹⁹ ככל הידוע לא יצא דבר גם מנסיון זה.

'התאחדות המעמד הבינוני בארץ־ישראל — העם'

בסוף שנת 1924 נעשו מאמצים מחודשים לארגונו מחדש של המעמד הבינוני בארץ. התקוות שתלו בנסיון הארגון המחודש, היו הפעם גדולות, כאשר היוזמים האמינו כי חלק גדול מהעולים החדשים (ראשוני העלייה הרביעית) יצטרף לארגון. הוחלט לייסד מחדש את 'התארגנות המעמד הבינוני בארץ־ישראל' תחת השם 'העם'. נבחרה הנהלה²⁰ ועובדו תקנות, אולם חברי ההנהלה החליטו שלא לגשת לפעולות ממשיות עד שיתיעצו עם עסקנים מקומיים, שהיו קרובים להם בדעותיהם, כי לא רצו בהקמת התאחדות של עולים בלבד.²¹

באספה של 'התאחדות המעמד הבינוני בארץ־ישראל — העם' שהתכנסה בתל־אביב ב־20 בנובמבר 1924, הוחלט לקבל עקרונית את הצעתם של אהרן נחמני ויצחק ברוידס בדבר איחוד עם 'הציונים הכלליים' ולהסמיך את הוועד לערוך תכנית־עבודה רחבה יחד עם ועד 'הציונים הכלליים'

ארציות, או באמצעות הארגונים הטריטוריאליים שריכזו את חברי התנועה הציונית, שלא השתייכו לאחת הפרקציות בכל ארץ בנפרד. ארגונים אלו, שנקראו בשם 'פדרציות', כונו תחילה בשם 'ציונים סתם' ואחר־כך 'ציונים אי־מפלגתיים' או 'ציונים כלליים'.

השוקלים, שבחרו להצביע באמצעות 'פרקציה' או 'פדרציה' כלשהי, יכלו לבחור אישית את מועמדיהם מתוך רשימת המועמדים של אותה מסגרת שדרכה החליטו לבחור.

17 'קופת חולים כללית', דואר היום, 1 בפברואר 1923.

18 על הסתדרות זו שפעלה בחוץ־לארץ, נאמר בכרוז: 'הסתדרות "החבר" היתה מן הראשונות שחינכה את חבריה ברוח של משמעת חזקה, בעבודה פעילה בכל ענפי פעולותיה הלאומיים'. 'החבר' היה ארגון ציוני, שהטיף לעלייה לארץ־ישראל בקרב בני המעמד הבינוני בפולין.

19 'לארגון הכוחות הפעילים', הארץ, 4 בפברואר 1924. לא הצלחתי לברר דבר על זהותו של ד"ר דויטש.

20 ההנהלה כללה בין היתר את אהרון נחמני ויצחק ברוידס, שהיו מראשי 'התאחדות בעלי המלאכה' ('בהתאחדות העם', 'הארץ', 17 בדצמבר 1924; 'בהתאחדות העם', שם, 20 בדצמבר 1924).

21 אנש, 'מחיי ת"א והסביבה' / הסתדרות חדשה, 'דאר היום', 6 בנובמבר 1924.

הגליון 21/ ג"פ

תל-אביב, א' ניסן תרפ"ה (26 March 1925)

גליון כה.

ג ר י ו ז

בלפור ודהאוניברסיטה

כותרת השבועון 'היישוב' (1925-1928)

ביחס לעלייה מן המעמד הבינוני. האספה הביעה את יחסה השלילי לריבוי ההתארגנויות הקטנות, שהוקמו בעיקר על-ידי העולים החדשים בני מעמד זה, וקראה לכל הארגונים להספח ל'הסתדרות הציונים הכלליים'.²² עיון בהחלטות הנוספות של אספה זו מלמד, כי אכן לא היה סיכוי רב לקיומו של ארגון עצמאי בקרב בני המעמד הבינוני שלא על בסיס מקצועי.²³

לאנשי המעמד הבינוני בארץ-ישראל חסר היה 'דבק' אידיאולוגי מעמדי, שיכול היה לאפשר להם התארגנות בת-קיום לטווח ארוך. לכן נדחף ציבור זה להתאחד עם 'הסתדרות הציונים הכלליים', שריכזה החל מסוף שנת 1922 רבים מאנשי המעמד הבינוני, שהיו בעלי עמדות פוליטיות מרכזיות או ימניות.²⁴

ההחלטות בעניין הדאגה לעולים החדשים, החל מרגע עגינת אונייתם בחוף הארץ ועד לקליטתם

22 'המעמד הבינוני', 'הארץ', 20 בנובמבר 1924, וכן ראה: 'בהתאחדות העם', שם, 23 בנובמבר 1924; 'בהתאחדות העם', שם, 17 בדצמבר 1924. וראה להלן, הערה 24.

23 כדוגמת 'התאחדות בעלי המלאכה' או 'התאחדות בעלי התעשייה' וכו'.

24 על 'הסתדרות הציונים הכלליים' באותם ימים ראה: דרורי (לעיל, הערה 2) עמ' 226-239; הנ"ל 'הציונים הכלליים בארץ ישראל בשנות העשרים', הציונות י, אוניברסיטת תל-אביב (תשמ"ה), עמ' 87-131.

בעבודה ובדיוור, ביטאו נסיון להקטין את השפעת מפלגות הפועלים, שהסתערו על ראשוני 'העלייה הרביעית', שהגיעו לארץ-ישראל באותן שנים. מאידך, העובדה שהיחלצותם של אנשי המעמד הבינוני לפעולה בתחום זה לא היתה מלווה בהתקפה על מפלגות הפועלים, מעידה אולי על העדר מכנה משותף עקרוני בקרב אנשים אלו, שמסיבות שונות לא הצטרפו עד אז באופן ישיר ל'הסתדרות הציונים הכלליים'.

מכל מקום, ההחלטות בדבר איחוד עם 'הציונים הכלליים' התמשו למעשה עם הצטרפותם של אנשי המעמד הבינוני, ובתוכם עולים חדשים רבים, ל'פדרצית הציונים הכלליים', שהוקמה באותה עת.²⁵ הצטרפותם של רבים לפדרציה חדשה זו, בין ישירות ובין דרך 'התאחדות המעמד הבינוני – העם', חייבה את הפדרציה הגדולה לתת את דעתה על דעותיהם של אלו שמקורב באו. ואכן 'פדרצית הציונים הכלליים' נחלצה לטיפול בעולים החדשים מבני המעמד הבינוני, ברוח ההחלטות שהתקבלו באספה הנזכרת לעיל.²⁶

כחודש לאחר האספה הנדונה העלה משה גליקסון, עורך 'הארץ' ומראשי 'הציונים הכלליים', את נושא יחסה של התנועה הציונית לעולים מן המעמד הבינוני. הוא קרא להנהלה הציונית: לשוב ולעיין בשיטת עבודתה, ליתן את דעתה על החומר האנושי הזה, לסייע לקליטתו בארץ ולהתאימו לצרכיו הלאומיים של הישוב ולמצוותיה של כלכלה לאומית בריאה... ודאי שאין אנו חייבים לנהוג כבוד בכל עסקי האויר ועסקי הספקולציה, הצצים לעינינו ככמהין וכפטריות, והעשויים להיות במשך הזמן ל'מחלת-סרטן' לאורגניסמוס חברתי שלנו... ואולם צריכים אנו להבחין בין עסקי אויר וספרות ובין מפעלים בריאים וטבעיים בתחומי המשטר הבורגני. גם חלוצי המסחר והתעשייה בארץ עניה ושוממה זו חלוצים הם...²⁷

פעולתו של יהושע סופרסקי, מראשי הציונים הכלליים, בקרב בני המעמד הבינוני ויחסו של גליקסון אל מעמד זה היו גם הם ככל הנראה בין הגורמים החשובים שהביאו לידי הסכמתם של חברי 'התאחדות המעמד הבינוני – העם' להצטרף אל הפדרציה החדשה, ובראשית 1925 נראה היה כאילו חדלה התאחדות זו להתקיים באורח עצמאי והלכה ונבלעה בתוך 'פדרצית הציונים הכלליים'. ברם, מכתבה שהתפרסמה ב'דאר היום' בראשית פברואר 1925 עולה, כי 'התאחדות המעמד הבינוני – העם', שהוקמה בשנת 1924 על-ידי ראשוני העלייה הרביעית, המשיכה להתקיים גם בראשית 1925. נציגי 'העם' שותפו בוועד המרכזי לענייני העלייה, שהוקם על-ידי ההנהלה הציונית והוועד הלאומי, לא במעט ביוזמת חברי 'העם' עצמם, והתקבלו בו בכרחה.

חתימה לקיום עצמאי

כמהרה גברו ב'העם' המגמות המתבדלות, וקולות שקראו להתפצל לארגוני-מוצא שונים, כמו 'עולי פולין' וכד', החלו להשמע; אולם לכסוף התגברה ההכרה המעמדית, שהתגבשה זה מקרוב,

25 על כך בהרחבה ראה: דרורי, שם ושם.

26 אחד המשתתפים באותה אספה היה יהושע סופרסקי, מראשי 'הציונים הכלליים' בתל-אביב; עובדה המרמזת על קשרים עם 'הציונים הכלליים' עוד קודם-לכן.

27 מ.ג., 'על הפרק / יחסים', 'הארץ', 30 בדצמבר 1924. עוד על יחסם של הציונים הכלליים לעולי העלייה הרביעית ראה י' דרורי (לעיל, הערה 2), עמ' 52-53.

וההתאחדות לא פוצלה. בבחירות שנערכו לוועד הקהילה ביפו, חברי 'העם' שיתפו פעולה עם כלל חברי 'פדרצית הציונים הכלליים' ותמכו בבחירות מועמדי 'הציונים הכלליים' לוועד. עם זאת, ראשי 'העם' החלו באותה תקופה להביע גם עמדות פוליטיות ברורות משלהם. אחד העסקנים הבולטים בהתאחדות 'העם', משה פוגל, שהיה מפעילי המעמד הבינוני בארץ כבר בשנת 1921, טען כי התרעומות שנשמעו, על כי המוסדות הלאומיים הלכו ונכבשו בידי המיעוט המאורגן של הסתדרויות הפועלים, לא היו מוצדקות. לדעתו, טבעי היה הדבר בכל חברה תרבותית, 'שהשלטון יהיה דווקא בידי הכוחות המסודרים והמאורגנים'; אך עם זאת גרס, שאין הדבר אומר כי עובדה שהיא טבעית, ואפילו הכרחית, משום כך היא גם בריאה ורצויה, העובדה שברוסיה ובאיטליה שלטו מיעוטים מאורגנים, שימשה לו דוגמה להוכחת העיוות שבמצב כזה. את המצב בו שולט מיעוט מאורגן על המונים שאינם מאורגנים, כינה פוגל בשם 'פירמידה התלויה ועומדת על חודה של מחט'. הוא דרש להביא לידי ארגונים של המעמדות השונים לשם תיקון המצב, מתוך אמונה שהדבר עשוי להיות גם לטובת מעמד הפועלים. לדעתו של פוגל, גם מערכת יחסי העבודה המעורערת בארץ היתה משתפרת שיפור ניכר, ורוב השביתות כמשק היו נמנעות, לו היו המעבידים מתארגנים, ולו מערכת יחסי העבודה היתה מתנהלת בין ארגונים שווי-כוח. אדישותם של המעמדות הבינוניים נבעה, לדעת פוגל, מיחס של ביטול כלפי כל 'פוליטיקה', ועל-כן אין להם מניע להתארגנות. הכותב הביע את התקווה, שהבחירות לעיריית תל-אביב, שעמדו בפתח, עשויות לתת עילה לבני המעמד הבינוני להתארגנות מחודשת, על-מנת שלא יהפכו לציבור מובל במקום להיות הציבור המוביל.²⁸ בשני מאמרים נוספים, שנשאו את הכותרת 'אי מפלגתיות', ניסה פוגל להוכיח את המעמד הבינוני בארץ על אדישותו החברתית, וקרא לבני מעמד זה שלא לעמוד מן הצד, אלא להתאחד ולהלחם בתופעת אי-המפלגתיות.²⁹

התאחדות 'העם' המשיכה להתפתח כגוף אינטרסנטי, שנקרא למלא שני תפקידים: דאגה להתנחלות בכפר של בני המעמד הבינוני ורכישת מגרשים בעיר עבור חבריה.³⁰ אולם הנסיונות להפוך ארגון זה למסגרת פוליטית או לצרפו למסגרת פוליטית כוללת יותר ומוגדרת יותר נמשכו, כחודש לפני הבחירות לאספת הנבחרים השנייה, כאשר לאחר כמה נסיונות-סרק נוספים לארגון המעמד במסגרת פוליטית משלו, החלה לחדור בלב רבים ההכרה שהמעמד הבינוני אינו ניתן לארגון פוליטי עצמאי — ניסה צבי אליהו כהן לסתור דעה זו תוך הצבעה על התארגנויות פוליטיות של המעמד הבינוני במספר מדינות, ואפילו על המצאותו בשלטון באחדות מהן הודות לארגונו החזק. לדעת כהן, הדעה הרווחת בארץ על אי-יכולתו של המעמד הבינוני להתארגן, נובעת מכך שרוב בני מעמד זה בארץ היו בתחילה יוצאי רוסיה. על-פי הסברו של כהן האינטליגנציה היהודית ברוסיה שלפני המהפכה נטתה שמאלה, משום ששם לא היה מקום לעמדת-מרכז; ומי שלא הזדהה עם השמאל, ממילא נחשב לתומך בריאקציה הימנית הצארית. לדעתו, האמינה האינטליגנציה

28 מ' פוגל, 'רוב בטל במיעוט', דאר היום, 20 במאי 1925.

29 מ' פוגל, 'אי מפלגתיות', דאר היום, 13, 17 באפריל 1925.

30 על-פי ידיעה בדאר היום, חתם ועד 'העם' על חוזה לקניית שטח-קרקע עבור חבריו, ולשם מניעת ספטרות הכניס הוועד לתקנון הרכישה תקנות שמנעו מחבר שכונת 'העם' למכור את מגרשו, או לספטר בו באיזו דרך שהיא ('כיפו ובת"א/ב'העם', דאר היום, 2 באפריל 1925). על-פי ידיעה אחרת, רכשה 'הסתדרות המעמד הבינוני — העם' 120 דונם קרקע נוספים בתל-אביב עבור חבריה. כן נמסר, כי ההסתדרות עמדה לסדר קבוצת משק ביתי בקרבת ו' ייפיו ובת"א / בהסתדרות 'העם', הארץ, 16 ביולי 1925.

היהודית ברוסיה שנצחונו של השמאל הוא האפשרות היחידה להגיע לשחרור. עם העלייה לארץ-ישראל העבירה האינטליגנציה היהודית את הנטייה הזו גם לארץ-ישראל, אף שכאן לא היתה קיימת הסכנה שבעידוד הריאקציה והגברת הרדיפות.

אם האינטליגנציה בארץ נטתה שמאלה, הרי העם ברובו לא היה שמאלי, קבע כהן, ועל כן נוצר קרע בין המנהיגים למונהגים. זה היה, לדעתו, סוג כשלונם של 'הרדיקלים' בבחירות לקונגרס הציוני הי"ד, וזה היה סוד נצחונה של 'ההתאחדות האזרחית הלאומית' באותן בחירות.³¹ בסיכום מאמרו קרא כהן לבני המעמד הבינוני להצטרף לאלה שתמכו ביוזמה הפרטית ובסדר הרכושני ואשר התנגדו לנסינות הפועלים להשתלט על היישוב ומוסדותיו.³² במלים אחרות, כהן, שהיה באותה תקופה מפעילי 'ההתאחדות האזרחית הלאומית' (ולימים מראשי התנועה הרוויזיוניסטית), ניסה למשוך את בני המעמד הבינוני חברי התאחדות 'העם' אל האגף הימני ב'פדרצית הציונים הכלליים'.

בבחירות לאספת הנבחרים השנייה לא הופיעה 'העם' כרשימה עצמאית. חבריה התפזרו. מבחינת מתן קולותיהם, בין 'ההתאחדות האזרחית הלאומית', 'רשימת העלייה הרביעית' ו'רשימת המרכז'.³³ ב-30 בדצמבר 1925, התכנסה אספה כללית של ההתאחדות בהשתתפות כמאה איש. ביקורת חריפה נמתחה על פעולות הוועד עוד לפני שניתן לו למסור דין-וחשבון על פעולותיו. הביקורת התמקדה בטענה, שהוועד לקח על עצמו תפקידים גדולים מעבר ליכולתו, ולמעשה לא פעל דבר למען החברים. לאחר ויכוחים ונאומים רבים הוחלט בכל זאת להשאיר את הוועד על כנו ולצרף אליו עוד חמישה חברים. כן הוחלט על בחירת ועדת ביקורת חדשה.³⁴ אין בידינו כל מידע על פעילותם של הוועד החדש וועדת הביקורת, ונראה כי פעולתם גוועה עוד לפני שהחלה.

כשנתיים לא נשמע דבר על 'התאחדות המעמד הבינוני', ונראה היה שוב כי התאחדות זו חדלה להתקיים.³⁵ והנה ב-28 בפברואר 1928 התפרסמה ב'דאר היום' כתבה לא חתומה בשם 'לסדור המעמד הבינוני', ובה קריאה מטעם 'הוועד הזמני להסתדרות המעמד הבינוני'. בקריאה זו הועלתה הטענה, כי המעמד הבינוני לא תפס את המקום הראוי לו בחיים הציבוריים שהתהוו בארץ. בעוד שהקצוות הפוליטיים מימין ומשמאל היו פעילים, נשאר 'המעמד הבינוני העיקרי, הרחב והאקטיבי של החיים המעשיים והפרודוקטיביים', במצב פסיכי כעומד מן הצד. לדעת מגנחי הקריאה, המשבר הכלכלי, שבו נתון היה אז היישוב בארץ, הבלית עוד יותר את חסרונו של המעמד הבינוני במסגרת העבודה הלאומית, וחייב את הופעתו המאורגנת על בימת החיים הציבוריים. בקריאה נמסר עוד, כי

31 'הרדיקלים' — סיעתו הליברלית של משה גליקסון, במסגרת 'הציונים הכלליים', שהלכה לבחירות המדוברות ברשימה עצמאית. 'ההתאחדות האזרחית הלאומית' — הכוונה לא למפלגה שהוקמה ב-1927, אלא לאגף השמרני שב'פדרצית הציונים הכלליים' בסוף 1925, שהלך אף הוא לבחירות לקונגרס הי"ד ברשימה משלו, אלא שרשימתו נקראה אז עדיין בשם 'הציונים הכלליים' ולא 'ההתאחדות האזרחית הלאומית'. כהן מקדים כאן את המאוחר. בשם זה נקרא האגף השמרני 'הציונים הכלליים' רק מאוגוסט 1925, ותחת שם זה הופיע לראשונה בבחירות לאספת הנבחרים השנייה, שנערכו בראשית דצמבר 1925.

32 צ"א כהן, 'המעמד הבינוני', דאר היום, 1 בדצמבר 1925.

33 על הראשונה ביניהן ראה דרורי (לעיל, הערה 2), עמ' 114-117.

34 'ההתאחדות "העם"', הארץ, 3 בינואר 1926.

35 כמשך שנתיים אלו (1926-1927) היו בני המעמד הבינוני מאורגנים במסגרות פוליטיות אחרות, כמו 'הציונים הכלליים' (בעיקר במסגרת האגף השמרני) ו'ההתאחדות האזרחית הלאומית' (שמראשית 1927 התקיימה כמפלגה עצמאית ונפרדת), או במסגרות מקצועיות, כמו 'התאחדות הסוחרים', 'התאחדות בעלי המלאכה' וכד'.

באספה מצומצמת ראשונה, שנקראה באותם ימים, נתקבלה החלטה שחייבה פעולה מיידית לשם ארגון הכוחות הרבים והרחבים של המעמד הבינוני בארץ-ישראל, מתוך כוונה לאחד בהסתדרות אחת את האיכרים, הסוחרים, בעלי התעשייה, בעלי הכתים, הפקידים והאומנים החופשיים. עוד נמסר באותה קריאה, כי באותה אספה (שהתכנסה בירושלים) נבחרה ועדה זמנית, שעליה הוטלה משימת הארגון וכינוס אספה כללית של כל הכוחות שעשויים היו להסכים להצטרף. הקריאה הסתיימה בפנייה לכל אלה שראו עצמם שייכים למעמד הבינוני להתאחד על בסיס חמישה עקרונות:

- (א) לכל יהודי בארץ-ישראל הזכות ליהנות מכל הזכויות שנתנה העבודה הלאומית בכניין הארץ, מבלי שזכות זו תהיה קשורה לתנאים מונופוליים של הסתדרויות או מפלגות.
- (ב) היוזמה הפרטית צריכה לשמש בסיס בכניין הארץ, והמוסדות הלאומיים צריכים להגיש ליזמים הפרטיים את כל העזרה שבידם להגיש, בדרך של הלוואות כספיות לשם ביסוס עצמי.
- (ג) 'הסתדרות המעמד הבינוני' חייבת להגיש לעולים החדשים הפונים אליה, עזרה מוסרית ומעשית בתחומי העבודה וההתיישבות.
- (ד) המטרה הסופית היא ארגון כללי ושלם של היישוב היהודי בארץ-ישראל.
- (ה) כל עבודות הבניין צריכות להיעשות ברוח הדת והמסורת.

גם לאחר פרסום קריאה זו נשארה 'הסתדרות המעמד הבינוני' (השם הנילווה — 'זעם' — הושמט עתה וה'התאחדות' הוחלפה ב'הסתדרות') מסגרת ארגונית אינטרנסטית, שהיתו קרובה יותר לקבוצת-לחץ מאשר לגוף פוליטי.³⁶ באפריל 1928 התקיימה בירושלים ישיבה משותפת של נציגי 'ההתאחדות האזרחית הלאומית'³⁷ ונציגי 'הסתדרות המעמד הבינוני', בנסיון למצוא דרכי עבודה משותפות. מטעם 'ההתאחדות האזרחית הלאומית' השתתפו דוד איז'מוז'יק ולוין, ומטעם 'הסתדרות המעמד הבינוני' השתתפו ליפשיץ, מרגובסקי, שריון, פרלמן וד"ר צל-ציון. בישיבה הובע שוב החשש מפני השתלטות השמאל על המוסדות הלאומיים, והוצע ליסודות הימניים ביישוב להתארגן במשותף נגד מגמה זו. ברם, הצעות מעשיות יותר לא הועלו.

'ההתאחדות האזרחית הלאומית' המשיכה במאמציה לקרב אליה את 'הסתדרות המעמד הבינוני' ועל כן יזמה באוקטובר 1928 ועידה ארצית של באי-כוח 'ההתאחדויות והארגונים הקרובים לה ברוח'.³⁸ אולם אף שוועידת 'ההתאחדות האזרחית הלאומית' כונסה בחול-המועד סוכות תרפ"ט (2-3 באוקטובר 1928) ברעש גדול,³⁹ האיחוד בין שתי ההתאחדויות לא יצא אל הפועל. ב-24 באוקטובר 1928 החליטה 'ההתאחדות המעמד הבינוני' (שוכ הופיע השם 'התאחדות') ללכת לבחירות לעיריית תל-אביב ברשימה נפרדת משלה.⁴⁰ ההתאחדות פירסמה ב-26 באוקטובר 1928 כרוז מיוחד, שבו נאמר כי 'סכנה גדולה צפויה לכל העיר, אם המעמד הבינוני ישאר כלי ביאת כח מתאימה בעירייה החדשה, ואם ינהלו את עניני העיר אנשים מחוסרי כל אחריות וזבניות והבנה משקית'.⁴¹

36 כך, למשל, פעלה הסתדרות זו להורדת מחיר המים בעיריית ירושלים ('בירושלים/בהסתדרות המעמד הבינוני', הארץ, 18 באפריל 1928).

37 הפעם מדובר במפלגה ימנית עצמאית, שפרשה מ'הסתדרות הציונים הכלליים' בינואר 1927. על מפלגה זו ראה דרורי (לעיל, הערה 2), עמ' 227-249.

38 'מחר בת"א/אספת ב"כ המעמדות הבינוניים', דאר היום, 1 באוקטובר 1928.

39 על כך בהרחבה ראה דרורי (לעיל, הערה 2), עמ' 235-238.

40 'כיפו ובת"א/לקראת הבחירות', דאר היום, 26 באוקטובר 1928.

41 אפרכסת, 'המעמד הבינוני', הארץ 7 בנובמבר 1928.

התברר, שמאחורי כרוז זה ניצבה למעשה 'התאחדות עולי פולין', שקיוותה להיכנות מבחינה כמותית, תוך הנפת נס המעמד הבינוני.⁴² בישיבת הוועד הפועל של 'התאחדות המעמד הבינוני', שבה השתתפו באי-כוח השכונות והארגונים, הוחלט לפנות לכל הזרמים והארגונים, שהיו רחוקים מפוליטיקה ושמגמותיהם היו הבראת המצב בעיר, ולהציע להם להתאחד ברשימה אחת לקראת הבחירות לעיריית תל-אביב תחת השם 'המעמד הבינוני'. התפקידים שהתאחדות זו אמורה היתה להטיל על נבחריה, היו להקטיף עד המינימום את הרצאות העירייה ואת נטל המסים, לדאוג לענייני הדת ושמירת השבת בעיר, ולהקפיד על טיפול שוויוני מצד העירייה בכל שכונות העיר. נסיונות שונים להתקשר לרשימה אחת עם בעלי הבתים ועם 'המזרח' נכשלו,⁴³ ולבסוף החליטה 'התאחדות המעמד הבינוני' ללכת לבחירות בנפרד. בבחירות, שנערכו ביום 31 בדצמבר 1928, קיבלה רשימה זו 1,629 קולות, שהיקנו לה שני צירים במועצת העיר. צירים אלו היו אברהם לרנר ונ"ד דיאמנט.⁴⁴

סיכום

נסיונותיהם השונים של אישים מקרב המעמד הבינוני בשנות העשרים לארגן את בני מעמדם במסגרת פוליטית כלשהי על בסיס מעמדי, נכשלו למעשה כשלון חרוץ. הסיבה לכשלון זה נובעת מכך, שמעולם לא התפתחה בקרב בני מעמד זה אידיאולוגיה כוללת בדבר מהותה החברתית, הכלכלית והמדינית של החברה החדשה שהתפתחה בארץ בתקופת ראשיתו של הכית הלאומי. למעמד הבינוני שהתפתח בארץ, לא היתה למעשה מעולם תפיסת-עולם אחת, שהיה בה נדי לאחד את כל הקבוצות האינטרסנטיות השונות שפעלו במסגרתו. המכנה המשותף היחיד שניתן היה ללכד סביבו את בני המעמד הזה — האמונה ביוזמה פרטית, ברכוש פרטי ובתחרות החופשית — הוא שהיה למעשה הגורם הישיר לפיצולם של בני המעמד הבינוני למסגרות מקצועיות, שכל אחת מהן ניסתה לקדם את ענייניה המיוחדים.⁴⁵

אמונתם של בני מעמד זה בסדר השמרני של החברה הקפיטליסטית היא שגרמה לכך, כי נסיונותיהם הכושלים להתארגן מצויים היו (בתקופת קיומם הקצרה) בצד הימני של המפה הפוליטית של היישוב היהודי המתחדש בארץ-ישראל, ואך טבעי הדבר שעם הקמת הפדרציה של 'הציונים הכלליים' הם נבלעו לכאורה בתוכה. כרם, כאשר הופיעו במסגרת 'הציונים הכלליים' סיעות שמרנית וליברלית, שניסו להתארגן סביב מסגרות אידיאולוגיות ברורות יותר, היו מבני המעמד הבינוני שלא מצאו עצמם במסגרת החדשות וחיפשו שוב דרכים לפעילות נפרדת ועצמאית. כיוון שמסגרת רעיונית ייחודית לבני מעמד זה לא נמצאה, הרי שגם נסיונותיהם המאוחרים לקיום עצמאי נדונו מראש לכשלון.

42 שם, וראה גם: 'כת"א וכיפו/לקראת הבחירות לעירייה', הארץ, 16 בדצמבר 1928.

43 ראה: 'לקראת הבחירות לעירייה', הארץ, 21 בדצמבר 1928; 'לקראת הבחירות לעירייה' שם, 27 בדצמבר 1928.

44 'המועצה הרביעית של ת"א', הארץ, 3 בינואר 1929.

45 כאלו היו 'התאחדות הסוחרים', 'התאחדות בעלי התעשייה', 'התאחדות בעלי המלאכה' ו'התאחדות האכרים'. על שתי הראשונות ראה מאמרי 'ראשיתם של ארגונים כלכליים בארץ-ישראל, בשנות העשרים', קתדרה, 25 (תשרי תשמ"ג), עמ' 99-112. על השלישית ראה במאמרי, ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה בארץ (עד 1925), קתדרה, 32 (טבת תשמ"ה), עמ' 125-174, ועל האחרונה ראה: דרורי (לעיל, הערה 2), עמ' 250-288.

